

»FROM SKADARLIJA TO DOWNING STREET«: VELIKA BRITANIJA IN ZAČETEK JUGOSLOVANSKE KRIZE, 1980–1985

Jure RAMŠAK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: jure.ramsak@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek analizira razmerje Velike Britanije in Jugoslavije v prvi polovici osemdesetih let, s čimer dopolnjuje sliko odnosa velikih svetovnih in evropskih sil do porajajoče se jugoslovanske krize. Tako kot v predhodnih letih, je tudi v tem času prišel do izraza strateški interes Velike Britanije ohranjati enotno, neuvrščeno in (vsaj še nekaj časa) socialistično Jugoslavijo kot ključ do stabilnosti jugovzhodne Evrope, kot branika pred vdorom Sovjetske zveze na Sredozemlje in kot zagovornika zmernosti znotraj gibanja neuvrščenih. Na podlagi arhivskega gradiva britanskega zunanjega ministrstva in kabineta premierke Margaret Thatcher, jugoslovanskega zveznega sekretariata za zunanje zadeve ter nekaterih spominskih del je v članku prikazana politična ocena vloge Jugoslavije na multilateralnem in bilateralnem področju, britanski pogled na njene politične in ekonomske reforme ter ocene diplomatskih predstavnikov o notranjepolitičnih razmerah in porajajočih se medrepubliških konfliktih.

Ključne besede: Jugoslavija, Velika Britanija, ekonomska kriza, Margaret Thatcher, Milka Planinc

»FROM SKADARLIJA TO DOWNING STREET«: IL REGNO UNITO E L'INIZIO DELLA CRISI JUGOSLAVA (1980–1985)

SINTESI

Nell'articolo l'autore analizza la relazione tra il Regno Unito e la Jugoslavia nella prima metà degli anni Ottanta, integrando in tal modo gli studi che disaminano l'approccio delle grandi potenze europee e mondiali rispetto alla crescente crisi jugoslava. Come negli anni precedenti, anche nel periodo considerato il Regno Unito nel suo rapporto con la Jugoslavia, vista come chiave della stabilità nell'Europa sud-orientale, baluardo contro l'invasione sovietica del Mediterraneo e come sostenitrice di posizioni moderate all'interno del movimento dei non allineati, ha espresso soprattutto il proprio interesse strategico: preservare una Jugoslavia che rimanesse unita, non allineata e (per almeno qualche tempo ancora) socialista. Sulla scorta di materiale d'archivio proveniente dal Ministero degli Affari Esteri britannico, dal gabinetto del primo ministro Margaret Thatcher, del Segretariato federale jugoslavo per gli Affari Esteri e in base ad alcuni memoriali, l'autore presenta la valutazione politica del ruolo della Jugoslavia a livello multilaterale e bilaterale, il punto di vista britannico circa le riforme politiche ed economiche intraprese dall'esecutivo jugoslavo e la valutazione dei crescenti conflitti tra le repubbliche e della politica interna jugoslava stilata dai rappresentanti diplomatici britannici.

Parole chiave: Jugoslavia, Regno Unito, crisi economica, Margaret Thatcher, Milka Planinc

UVOD

Pomen Velike Britanije kot države, ki je izgubila imperij, ni pa še našla svoje nove vloge, kot jo je v začetku šestdesetih let opisal nekdanji ameriški državni sekretar Dean Acheson, je v sistemu mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni opazno upadel.¹ Vzporedno s slabitvijo njene relativne ekonomske in vojaške moči se je morala s težavo sprijazniti tudi s položajem sile drugega ranga in poiskati zaveznitva v novonastalih regionalnih povezavah (Frankel, 1975, 1). A kljub temu, da so z umikanjem iz svetovnega prizorišča postali njeni interesi manj vidni, se je njena zunanja politika še vedno močno trudila, da je bil glas države slišen pri vprašanih vojn, mirovniških posredništev, svetovne trgovine in mednarodnih financ (P. Sharp, 1997, 19). Kot utemeljuje Bajc (2014; 2016), jo je njen redefiniran položaj srednje močne sile delal sprejemljivejšo tudi za Jugoslavijo, pri kateri je po praških dogodkih leta 1968 in skozi vsa sedemdeseta leta odigrala zelo pomembno vlogo, podprto tudi z načrti za ponovno sodelovanje na vojaškem področju. Kot bomo videli v nadaljevanju, je Velika Britanija takšen profil obdržala tudi v letih konservativne vlade Margaret Thatcher, zadržanost njenega naslednika Johna Majorja glede posredovanja med sprtimi stranmi po izbruhu jugoslovanskih nasledstvenih vojn pa je po mnenju mnogih analitikov bila eden izmed pomembnih razlogov tragičnega stopnjevanja tega konflikta (J. Sharp, 1997; Fleming, 1996; Gow, 1997; Lucarelli, 2000; Pirjevec, 2003; Glaurdić, 2011). Omenjenim, kakor tudi drugim študijam, ki se ukvarjajo z vpletenostjo velikih sil v proces razpada Jugoslavije, pa je skupno, da pričenjajo svoje analize v času tik pred izbruhom oboroženih konfliktov na tem prostoru.

Ker se je krvavi razpad Jugoslavije časovno prekril z nenadnimi a kolosalnimi spremembami v svetovni ureditvi ob koncu hladne vojne, zahodni odločevalci nanj niso bili pripravljeni. Čeprav so iz obveščevalnih podatkov vsaj v glavnih obrisih poznali podrobnosti notranjih razmer v razkrajajoči se jugoslovanski federaciji (npr. Pirjevec, 2016), je vratolomno sosledje dogodkov prehitelo sposobnost njihovih analitikov in oblikovalcev politik, zato so se ti pri svojih odločitvah opirali na vedenje iz prejšnjih let, na zakoreninjene *idées reçues*, kot se je izrazil Majorjev zunanjepolitični svetovalec Percy Cradock, ki pa niso bile več v sozvočju z novim časom (Glaurdić, 2012). Za razumevanje zunanje politike velikih držav do dogajanja na področju nekdanje Jugoslavije v začetku devetdesetih let je zato pomembna poglobitev poznavanja njihovega videnja in razumevanja te države v daljšem časovnem obdobju, še posebej pa v času od Titove smrti leta 1980 dalje. Toda z izjemo nedavnih prispevkov, temelječih na novodo-

stopnih dokumentih iz diplomatskih, obveščevalnih in drugih arhivov (Bajc, 2012; 2014; 2016; González Villa, 2014; Klabjan, 2013; Pirjevec, 2016; Radeljić, 2012; Režek, 2015; Udovič, 2016) so pri stanju raziskav, ki upoštevajo tudi to »predzgodovino« vpletenosti zahodnih sil do vprašanja jugoslovanske krize, zaznavne izrazite pomanjkljivosti.

V primeru Velike Britanije so v miselnem horizontu osemdesetih let, še vedno bistveno pogojenem z logiko hladne vojne, svoje vedenje o Jugoslaviji pridobili tudi nekateri prominentni politiki in diplomati (Geoffrey Howe, Douglas Hurd), ki so imeli ob kasnejšem soočenju s kriznimi razmerami na njenem teritoriju veliko težav z razumevanjem konfliktov in iskanjem načina za njihovo preseganje. Pričujoči članek jemlje v precep obdobje prve polovice osemdesetih let, ki ga je mogoče dokaj celovito rekonstruirati na osnovi že dostopnih izvirnih gradiv britanskega zunanje ministrstva in kabineta premierke Margaret Thatcher ter na drugi strani diplomatskih depeš Zveznega sekretariata za zunanje zadeve SFRJ, ki jih hranijo v Diplomatskem arhivu Ministrstva za zunanje zadeve Republike Srbije. Analiza se osredotoča najprej na percepcijo (političnih, družbenih, ekonomskih, mednacionalnih) procesov v post-titovski Jugoslaviji kot so si jo izoblikovali britanski diplomati z veleposlaništva v Beogradu in generalnega konzulata v Zagrebu. Temu sledi pregled evalvacije in oblikovanja političnih smernic za odnos Velike Britanije do Jugoslavije, ki so nastale na njihovem zunanjem ministrstvu na londonskem Whitehallu. Vzporedno se članek posveča tudi rekonstrukciji glavnih poudarkov, ki so se izpostavili med precej pogostimi obiski premierk in ministrov obeh držav v Beogradu oz. Londonu, kjer je bila agenda pogovorov že močno pogojena s hudimi ekonomskimi težavami Jugoslavije.

Besedilo v nadaljevanju tako ne izrisuje samo osnovnih postavk, ki so veljale pri vladi Združenega kraljestva, z določeno stopnjo prosojitve bi lahko rekli tudi pri administraciji ZDA in političnih elitah drugih velikih zahodnih sil, ampak dodaja tudi nekaj odtenkov k sliki o britanski (tačerjanski) zunanji politiki do pozno-socialističnih režimov nasploh. V zvezi s to, prav tako slabo raziskano tematiko, prihajajo na dan podrobnosti, ki nekoliko relativizirajo pogled na enovito protikomunistično kampanjo čezatlantskega dvojca Reagan-Thatcher, zlasti v primeru odziva na dogajanje na Poljskem v letih 1981–1983 (Ledger, 2016; Tombs, Smith, 2017), ki je imelo tudi vplive na razvoj britansko-jugoslovanskih odnosov. Skupaj s sovjetsko intervencijo v Afganistanu je namreč ozračje ponovnega zaostrovanja hladne vojne Britance in druge zahodne zaveznike v prvi polovici osemdesetih let utrdilo v pripravljenosti ohraniti celovito in nevtralnno Jugoslavijo ter ji pomagati pri izvedbi njenih reform.

1 Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta ARRS J6-6832 »Slovenski diplomati in zunanjepolitični vidiki osamosvajanja Republike Slovenije, 1980–1992«.

PO TITOVIM POTI

»Tudi po Titu-Tito«, ni bilo le geslo, ki je v prvih letih po maršalovi smrti odmevalo na sestankih različnih družbenopolitičnih teles in drugih skupin »samoupravljalcev« širom po Jugoslaviji, ampak se je prikradlo tudi v diplomatske depeše, ki so jih pošiljali iz britanskega veleposlaništva v Beogradu. »I could go any day, but nothing will change,«² je julija 1981 uvedel pismo svojemu nadrejenemu zunanjemu ministru Petru Carringtonu vršilec dolžnosti britanskega veleposlanika T. J. Clark in s citiranjem te Titove izjave iz leta 1976, označil na videz mirno plovbo države v smeri, kot jo je začrtal pokojni predsednik. Z najnovjšimi ustavnimi spremembami in neprestano rotacijo na vodilnih mestih naj bi Jugoslavnici namesto učvrstitve posameznih trinogov, »kabalov«, kot je pisal Clark, poskrbeli za neprestan dotok »sveže krvi« v vodstvene strukture in postopno demokratično tranzicijo, pri kateri so sicer imeli po njegovem še veliko rezerve. A kljub odločnosti, s katero so nastopali Titovi nasledniki, so se leta 1981 omenjenemu Clarku že jasno izrisovali pomisleki, s kakšno muko se bodo srečevala jugoslovanska kolektivna vodstva pri usklajevanju med seboj nasprotujočih si interesov iz različnih delov heterogene federacije.³

Naraščanja prepada med severom in jugom države so nekateri tuji diplomati zaznali že proti koncu Titove ere, ko so ugotovili, da poslavljajoči se predsednik blokira kakršnekoli poskuse reforme, na potrebnost katerih je že kazala naraščajoča inflacija, a se je zaradi bojzani pred dvigom brezposelnosti niso upali lotiti. »Dlje kot bo Tito živel, slabša bo situacija v državi,« so že dobro leto pred koncem njegove življenjske poti sporočili tudi s kanadskega veleposlaništva in pri tem dodali, da se bo režim aparatčikov, ki so ostali na oblasti po velikih čistkah v začetku sedemdesetih let, pri svojem spopadanju na eni strani s trgovskim primanjkljajem, rastočo brezposelnostjo in inflacijo, kar je vse skupaj še poslabševala svetovna recesija, in na drugi strani z naraščajočimi pričakovanji prebivalstva neizbežno soočil s krizo svoje legitimnosti, ki lahko na koncu pokoplje celoten jugoslovanski sistem.⁴

Prisotnost regionalnih partikularizmov in nacionalizmov posameznih jugoslovanskih narodov tujim opazovalcem ni ostala prikrita, tudi v primeru Slovenije ne, kjer so Britanci že ob burnejšem dogajanju leta 1972 ugotavljali, da so nacionalna čustva sicer močna, da pa

situacija nikoli ne bo tako pregreta kot na Hrvaškem.⁵ Slovenci so sicer bili po njihovih občutkih toliko kot na južne predele svoje države kulturno vezani tudi na sosednjo Avstrijo in Italijo, a tega jugoslovanskega naroda nihče ni videl v vlogi separatistov, medtem ko o tem v primeru Hrvatov niso bili toliko gotovi.⁶ Pa tudi v Zagrebu, razen pri peščici posameznikov, britanski generalni konzul že v času po Titovi smrti ni zaznaval širše podpore ideji samostojnosti republike, po njegovem spodbujene le s strani nekaj »nasilnih in neusmiljenih« mož iz emigracije, ki jih je primerjal z vodstvom Irske republikanske armade.⁷ Še bolj mirno je bilo v Sloveniji. Zaradi dokaj razvitega in stabilnega gospodarstva, ki bi bilo lahko po njegovem celo del skupnega evropskega trga, je veleposlanik Robert Farquharson že nekaj let prej za to najbolj severno republiko dobil občutek, da v njej vlada »alpska spokojnost«. Nationalizem na severu (pa tudi na jugu, v Makedoniji in Črni gori) bi se v takšnih razmerah lahko po njihovih predvidevanjih v svoji skrajni obliki pojavil le, če bi šlo za reakcijo na dogajanje v ostalih republikah.⁹

A složnost, ki so jo po Titovi smrti izkazovali politiki iz vseh jugoslovanskih republik, se je končala že pred koncem leta 1980, ko je bil v zagrebškem *Startu* objavljen intervju z Mitjo Ribičičem, ki je močno odmeval tako v domačih političnih kot diplomatskih krogih, še zlasti zato ker so njegove kritične opazke mnogi razumeli kot odraz splošnega prepričanja v Sloveniji.¹⁰ Predsednik republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva je svoj nastop, kjer se je med drugim obregnil ob razmetavanje s tujimi krediti in med vrsticami celo namignil, da bi moral, tako kot je to v Sloveniji storil predsednik izvršnega sveta Anton Vratuša, odstopiti tudi zvezni premier Veselin Đuranović, kasneje sicer nekoliko omilil, ni pa hotel demantirati trditev o nestrinjanju z administrativnim načinom sprejemanja odločitev v Beogradu.¹¹

O nekoliko različnih pogledih socialističnih establišmentov v Ljubljani in v Beogradu na urejanje notranjih razmer so se lahko tuji opazovalci, ki so podrobneje spremljali poročanje medijev, lahko prepričali po izbruhu nemirov na Kosovu spomladi leta 1981. V obeh centrih sta namreč tisk in televizija postala bolj odprta in polemična, kar so Slovenci po opažanju sodelavcev britanskega generalnega konzulata v Zagrebu izkoristili ne le za kritiko kosovskih politikov zaradi neobvladovanja varnostnega položaja, ampak tudi za nekaj pikrih na

2 Tudi ko nekega dne odidem, se nič ne bo spremenilo.

3 TNA FCO 28/4642, Tito's Legacy: Amendments to the Constitution. 22. 7. 1981.

4 TNA FCO 28/3912, Yugoslav Political Situation: Negative Trends, 21. 3. 1979.

5 TNA FCO 28/2115, Visit to Slovenia, 7. 4. 1972.

6 TNA FCO 28/2959, One Man's Look at the Croats and Slovenes, 11. 3. 1976.

7 TNA FCO 28/4259, The View from Zagreb, 11. 6. 1980, 7.

8 TNA FCO 28/3155, Yugoslavia: »First Impressions«. Mr. R. A. Farquharson's Despatch 014/16, 25. 11. 1977, 2.

9 TNA FCO 28/3577, Nationalism in Yugoslavia, 12. 6. 1976, 4.

10 TNA FCO 28/4236, Slovene View of Yugoslavia today, 17. 12. 1980.

11 TNA FCO 28/4642, Further Slovene Thoughts on Yugoslavia Today, 5. 1. 1981.

račun nespametnih srbskih odzivov na vstajo, nesorazmernih povračilnih ukrepov in prikrivanja informacij.¹²

Omenjeni poudarki so sprožili tudi prve konflikte med sedmo silo iz obeh torišč jugoslovanskega javnega življenja, ki sta spričo tišine iz Zagreba postajala glavna epicentra polemične razprave. Njeni nosilci niso bili le novinarji, navdušeni nad povečanim manevrskim prostorom, ampak tudi nosilci političnih funkcij, ki so te »družbenopolitične delavce« jemali v bran, kot je to storil sicer ne ravno liberalni predsednik centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije France Popit. Spričo nove dinamike v poročanju o javnih zadevah, so si bralci na britanski ambasadi ustvarili vtis, da jugoslovanski tisk seveda ni svoboden v zahodnem pomenu besede in da samocenzura ostaja na dnevnem redu, vsekakor pa je svobodnejši, bolj zanimiv in berljiv kot so časopisi v vzhodni Evropi.¹³ Niso pa pri tem povsem verjeli resnim pomislekom, ki jih je tedaj (še) izpostavljala beograjska *Politika*, kasneje pa se sama prepustila prav temu toku, namreč da postaja regionalni tisk vse bolj glasnik republiških političnih vodstev. Ukleščen med kulturne, ekonomske in politične monopole omenjenih elit, svojim bralcem ni zmožal ponuditi nepristranskih informacij, namesto podpisanih novinarjev pa so zapisane besede postajale uradno stališče Beograda, Sarajeva in drugih republiških prestolnic.¹⁴ Leta 1982 je bil osrednji dogodek XII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije, ki naj bi veljal za »kongres kontinuitete«, kjer bi se ponovno zakleli Titovi revolucionarni zapuščini (Pirjevec, 1995, 366). Britanske diplomate je spričo tega nemalo preseščalo javno vrenje že v času pred njegovim sklicem, ko so se tudi v tisku pojavljale različne diagnoze krize. V duhu zagotovila Aleksandra Grličkova, da nima nihče monopola nad resnico, so na dan že prihajala stališča, ki so za gospodarske težave brez okolišenja okrivila Kardeljevo dogovorno ekonomijo. A ker je »kardeljizacija« pomenila enako kot »titoizacija«, kot je tedaj še podčrtaval beograjski *NIN*, je izpostavljanje takšnih vprašanj neizbežno vodilo do dileme, kako močne tresljaje še lahko prenesejo temelji obstoječe socialistične Jugoslavije. Morda bodo te sunke umirile republiške in zvezna partijska garnitura po koncu kongresov, so poročali v London, a za razliko od nemirnega časa pred desetimi leti, »tokrat ni več Tita, ki bi lahko pobegli duh spravil nazaj v stekleničko«.¹⁵

Da prihaja čas, ko se bodo v socialistični Jugoslaviji stvari postavljale na novo, je med svojim obiskom v državi spomladi 1982 tudi visokim političnim uradnikom brez zavijanja v celofan napovedal Alfred Sherman, zunanje-politični urednik konservativnega časopisa *Daily*

Telegraph in direktor s konservativno stranko tesno povezanega Centra za politične študije, ki pa je v začetku osemdesetih let že počasi izpadel iz kroga najožjih svetovalcev Margaret Thatcher. Novinar, ki je obiskoval Jugoslavijo vse od leta 1947 in se tudi mnogo kasneje, v devetdesetih letih, angažiral kot svetovalec Radovana Karadžića, je že v začetku osemdesetih let jasno zagovarjal tezo o srbski zapostavljenosti ali celo protisrbskem vzdušju, ki da preveva drugo Jugoslavijo, in se postavil v bran obsojenemu književniku Gojku Đogu. Dokazuje za to je videl v izseljevanju s Kosova, v odsotnosti srbskih nacionalnih institucij izven matične republike ter neobstoju njihovih šol in časopisov na Hrvaškem, kjer mu je mdr. že natakarjeva opazka v restavraciji, da se namesto »pirinač« po hrvaško reče »riža« in namesto »čorba« »juha«, zadoščala za sklep o pohodu hrvaškega nacionalizma.¹⁶

JUGOSLAVIJA IN BRITANSKI GEOPOLITIČNI INTERESI

Jugoslavija je s Titovim odhodom izgubila na svojem mednarodnem pomenu, a za Britance, na podlagi dokumentov o konzultacijah z njihovimi zavezniki, bi lahko rekli tudi za celoten Zahod, je še vedno ohranila pozicijo ključa do stabilnosti Balkana. Še višje so že vsaj od krize na Češkoslovaškem leta 1968 vrednotili njen položaj branika pred širjenjem sovjetske ekspanzije na Mediteran (predvsem v Grčijo in Italijo; gl. Bajc, 2014; 2016) in prek gibanja neuvrčenih tudi v Tretji svet. Znotraj te povezave svetovnega juga je Jugoslavija že ves čas od njenega nastanka leta 1961 igrala zmerno in posredniško vlogo, Britanci pa so si želeli, da jo pelje v smer še bolj dosledne »neuvrčenosti«. V okoliščinah ponovne zaostitve hladne vojne po sovjetski invaziji na Afganistan in negotovosti, kako se bo razpletla situacija na Poljskem, so bili to zadostni razlogi, da so delnice Jugoslavije v medblokovski napetosti še naprej kotirale zelo visoko. Glede na to, da je na to karto igralo tudi jugoslovansko politično vodstvo in diplomacija, je bilo videti, da so v to enačbo svoj nacionalni interes vračunali tudi Britanci. Skozi to prizmo so zato v celotnem obravnavanem obdobju gledali na vse, bolj ali manj uspešne, poskuse jugoslovanskih notranjih reform, pri presojanju katerih so ostali še globoko v osemdeseta leta močno prizanesljivi. V teh naporih so videli celo izviren poskus zlitja centralizma in demokracije, kar bi vodilo v evolucijski proces, ki bi se izognil stagnaciji, v katero so zapadli moskovski sateliti.¹⁷ Podobno so tudi za njen zapleten in nominalno še vedno socialističen ekonomski sistem, ki pa je bil močno integriran na zahodne trge in

12 TNA FCO 28/5195, Kosovo: the View from Croatia and Slovenia, 19. 7. 1982.

13 TNA FCO 28/5223, Yugoslavia: Role of the Press, 14. 12. 1982.

14 TNA FCO 28/5223, Press Freedom in Yugoslavia, 23. 2. 1982.

15 TNA FCO 28/4642, The Domestic Political Scene, 10. 11. 1981.

16 DA MSP, 1982, 115, 417582, Zabeleška o boravku Alfreda Shermana, spoljnopolitičnega urednika »Daily Telegrapha« iz Velike Britanije, 7. 4. 1982.

17 TNA FCO 28/5191, Yugoslavia in 1981, 10. 2. 1981.

soočen s tamkajšnjo konkurenco, predvidevali, da se bo še naprej približeval tržnemu sistemu in kot tak služil za vzor ostalim vzhodnoevropskim državam.¹⁸ Kot lahko sklepamo iz neposrednega vprašanja, ki ga je avgusta 1985 med kosilom v rezidenci jugoslovanskega veleposlanika v Londonu navrgel državni sekretar (*Minister of State*) na zunanjem ministrstvu Malcolm Rifkind, ali se lahko pričakuje »postopna politična pluralizacija jugoslovanske družbe«, pa so Britanci že sredi osemdesetih let dopuščali tudi perspektivo radikalnih sprememb jugoslovanskega režima ali rečeno drugače, obrat stran od socialistične ureditve.¹⁹

A iz geopolitične realnosti še vedno močno prisotne hladne vojne, je izhajalo trdno stališče, da mora Zahod stati ob strani obstoječemu jugoslovanskemu vodstvu pri njegovih poskusih urejanja razmer v državi, ki so se že od začetka leta 1981 kazale v vse bolj dramatičnih razsežnostih. A kljub temu, da je svetovna recesija nekatere druge države prizadela še močneje, »je potrebno upoštevati«, je na koncu svojega poročila ob slovesu z veleposlaniškega mesta v Beogradu oktobra 1982 naznačil Edwin Bolland, »da je Jugoslavija v konfliktu med Zahodom in Vzhodom, ki ostaja največja grožnja svetovnemu miru in svobodi, v bistvenih potezah na naši strani«. Navkljub komunistični vladavini, bi morala po priporočilu omenjenega šefa diplomatske misije njegova vlada krepiti stik z jugoslovanskim političnim vodstvom in si prizadevati, da država ostane »stabilna, enotna in neodvisna«.²⁰

Vprašanje, ki so si ga ob branju teh vrstic zastavili na vzhodnoevropskem oddelku zunanjega ministrstva v Londonu, se je glasilo, ali Zahod stori dovolj, da svoji zaveznici v stiski zagotavlja dovolj prepotrebne pomoči, na katerega je visoki uradnik Nigel Broomfield pristavil nedvoumni odgovor: »skoraj gotovo ne!« Če se je jugoslovanska kriza že časovno prekrila s poljskimi, romunskimi in madžarskimi likvidnostnimi težavami, zaradi katerih so zahodni kreditodajalci postali veliko bolj previdni in zadržani ter balkanski državi niso dali tistega, kar je »pričakovala in si zaslužila«, bi morali po Broomfieldovem mnenju v Londonu in drugih zahodnih prestolnicah svoje ukrepe vendarle zastaviti vsaj na tak način, da se ekonomska kriza ne bi prelila še v politično.²¹

Z izrekanjem verbalne podpore jugoslovanskemu vodstvu pri njihovem lovljenju ravnotežja navznoter in navzven ni imela težav niti premierka Margaret That-

cher, ki je sicer zunanje ministrstvo pogosto obtoževala prevelike popustljivosti in po falklandski vojni sama odločneje prevzela vajeti tudi pri vodenju mednarodnih odnosov svoje države. A negativna nastrojenost do komunističnih držav, ki si jo je delila z ameriškim predsednikom Ronaldom Reaganom, Jugoslavije ni dosegla. Nasprotno je med svojim obiskom v Beogradu septembra 1980, ki zanjo osebno ni bil prvi,²² je pa štel za prvi uradni obisk britanskega premierja v Jugoslaviji, podala laskavo oceno o Titovi zapuščini in poudarila pomen spoštovanja majhnih držav (P. Sharp, 1997, 186–187; za podrobnosti o varnostnih vsebinah pogovorov gl. tudi Bajc, 2014, 724, 727). Ob omenjenem obisku so obe strani nasploh sklicevale na kontinuiteto dobrih medsebojnih odnosov, ki so potekali že od časa medvojnega protifašističnega zaveznitva (Britanci so prvi med zahodnimi zavezniki priskočili na pomoč Titovim partizanom) in se po začasni povojni ohladitvi ugodno razvijali od začetka petdesetih let dalje.²³ Na to so predstavniki britanske vlade očitno računali tudi v prihodnje, saj so kot glavne cilje obiska definirali: 1) prikaz pomena in podpore, ki ga njihova država daje neodvisni in neuvrščeni Jugoslaviji; 2) krepitev bilateralnih odnosov z novim jugoslovanskim vodstvom; 3) spodbudo Jugoslaviji, da nadaljuje s svojo aktivnostjo pri pomembnih vprašanjih mednarodnega razvoja in izvaja [za Britance, op. a.] koristen vpliv znotraj gibanja neuvrčenih ter skupine nevtralnih v okviru Konference o evropski varnosti in sodelovanju.²⁴ Jugoslovanskim predstavnikom, prisiljenim v iskanje zunanje podpore pri reševanju akutnih ekonomskih in drugih problemov, so takšna zagotovila v veliki meri zadoščala, čeprav so s strani britanske opozicije, kot kaže naslednja pripomba vodilnega člana levega krila laburistične stranke Tonyja Benna, hkrati prejemale tudi opozorila, naj ne zaupajo vladi Margaret Thatcher. Njihovi dvomi so veljali zlasti premierkinim zagotovitvam, da želi ohraniti Jugoslavijo takšno kot je, in da med državami dolžnicami ta ne predstavlja izjeme, na katero Reaganova administracija naj ne bi vršila pritiska prek Mednarodnega denarnega sklada (MDS). »Vsaka izguba na področju Jugoslavije bi predstavljala veliko izgubo za mednarodno delavsko gibanje«, se je je septembra 1984 jugoslovanskemu diplomatu pridušal omenjeni Benn, kar pa v tem času očitno ni bila več prioriteta vodilnega jugoslovanskega establishmenta, ki je kot poroštvo suverenosti zgolj še

18 TNA FCO 28/5220, Five Power Meeting on Yugoslavia, Paris, 2. 12. 1982.

19 DA MSP, 1985, 111, 437754, Iz razgovora sa M. Rifkindom, državnim ministrom u Foreign Office, 9. 8. 1985.

20 TNA FCO 28/5193, Valedictory: Britain's Stake in Yugoslavia, 4. 10. 1982, 17.

21 TNA FCO 28/5193, Sir E. Bolland's Valedictory Speech, 3. 11. 1982.

22 V spremstvu vodje britanske vojne misije pri partizanskem vrhovnem štabu Fitzroyja Macleana je Margaret Thatcher še kot vodja opozicije obiskala Tita decembra 1977 (TNA FCO 28/3162, Mr. Thatcher's visit to Yugoslavia, 7. 12. 1977), leta 1980 pa se je udeležila tudi njegovega pogreba. Kot parlamentarec in vidni član konservativne stranke je Maclean ostal vezni člen med obema državama tudi v celotnem povojnem obdobju in prejel tudi enega izmed najvišjih jugoslovanskih odlikovanj (TNA FCO 28/4648, US/Yugoslav relations, 21. 1. 1981). Svoj odločilni vpliv je ohranil tudi na nekdanjega zunanjega ministra in generalnega sekretarja zveze NATO Petra Carringtona, ko je ta leta 1991 z mandatom Evropske skupnosti opravljal naloge mediatorja med sprtimi stranmi v Jugoslaviji (Fleming, 1996, 116).

23 TNA CAB 133/506, Prime Minister's Visit to Yugoslavia: Anglo-Yugoslav Relations, 10. 9. 1980.

24 TNA FCO 28/4247, Letter to M O'D B Alexander Esq, 10 Downing Street, 25. 9. 1980.

ponavljalo zavezanost k nadaljevanju samostojne poti, začrtane leta 1948.²⁵

Ozirajoč se na dogajanje na Otoku je bilo za visoke jugoslovanske predstavnike moteče zlasti delovanje t. i. sovražne (v prvi vrsti hrvaške) emigracije in občasno kritično poročanje medijev o kršenju človekovih pravic, na kar so jim britanski sogovorniki vedno znova odgovarjali, da nimajo vzvodov s katerimi bi v svojem demokratičnem sistemu utišali te glasove, da pa ti nika- kor ne pomenijo uradnega stališča vlade.²⁶ Ta v resnici ni izkazovala prevelike doslednosti, ko je bilo na mizi vprašanje spoštovanja človekovih pravic.²⁷ Razumeva- joč odnos do omejene uporabe sile so britanski diplo- mati nakazovali tudi ob nemirih na Kosovu, ko se jim »zelo nizko število žrtev« med protestniki in varnostnimi organi ni zdela visoka cena za končanje »nasilnih in široko razširjenih« protestov.²⁸ V postopke proti politič- nim prestopnikom pred jugoslovanskimi sodišči se tudi kasneje, ko je vprašanje človekovih pravic postalo stal- nica pogovorov zunanjega ministra Geoffreyja Howa z njegovimi vzhodnoevropskimi kolegi (Seawright, 2004, 167), niso vpletali.

Še največ iskric, bolj kot med diplomati obeh držav, ki so se strinjali, da gre za »troublemakerja«, pač pa v britanskih medijih, je sprožil primer novinarka Nore Beloff, ki so jih Jugoslovani s svojim netaktnim postopa- njem samo še bolj netili.²⁹ Avtorico knjige *Tito's flawed legacy* (1985)³⁰ je Služba državne varnosti izgnala iz dr- žave, še pred njenim izidom, v trenutku, ko se je polna negativnih vtisov že tako ali tako poslavljala sama. Pred tem je v petih tednih prekrizala Jugoslavijo od Slovenije do Kosova in govorila z mnogimi ljudmi najrazličnejših profilov, ki ji sicer niso posredovali tako črne slike o samoupravnem sistemu kot jo je potem naslikala sama, je pa bilo iz njihovih pripovedovanj že več kot očitno, da marsikaj ne deluje tako, kot bi moralo (Beloff, 1990). Posebna delovna skupina za »informativno-propagan- dno delovanje v tujini« pri Zveznem sekretariatu za

obveščanje pri teh obtožbah, ki niso odmevale le v britanskih listih *Daily Telegraph*, *Observer*, *Economist* in *Sunday Telegraph*, ampak tudi v drugih medijih, recimo tržaškem *Il Piccolo*, sicer ni zaznala zaledja britanskih državnih organov in je nameravala predvsem sprožiti reakcijo pri tistih britanskih osebnostih, ki jih je publi- cistka očrnila.³¹ Ko pa so njihovi manj rafinirani kolegi iz Službe državne varnosti zasliševali njene jugoslovanske informatorje, se niso zadrževali pri oznakah, da gre za dokazano tajno agentko, kar je zopet hitro zaokrožilo nazaj do Londona.³² Nekoliko več občutka za delova- nje javnega mnenja v liberalnih demokracijah pa so pokazali v Službi za raziskave in dokumentiranje, ki je znotraj Zveznega sekretariata za zunanje zadeve sicer tudi veljala za neke vrste obveščevalno službo. Na po- zive več uglednih britanskih poslancev in veleposlanika samega, predvsem pa z argumentom, da njihovi organi niso povsem gluhi za zahteve Beograda (v Londonu so denimo prepovedali shod Ivanovičeve *Demokratske alternative*), so predlagali ukinitvev prepovedi vstopa v državo za uveljavljeno zgodovinarico Stello Alexander, avtorico knjige o odnosih med Cerkvijo in državo v Jugoslaviji po letu 1945 (1979), ki bi lahko tako nadalje- vala svoje (akademsko pretehtane in proti Jugoslaviji niti ne pretirano kritično nastrojene) raziskave.³³

Vsekakor pa je pri razvoju bilateralnih odnosov potrebno upoštevati tudi pragmatične vidike, ki jih Otočani v skladu s svojo dolgo tradicijo nikakor niso za- nemarjali. Podobno kot v primeru nasprotovanja ameri- škim sankcijam po uvedbi izrednih razmer na Poljskem decembra 1981, ko je ekonomski interes nadvladal transatlantskemu ideološkemu protikomunizmu³⁴ in se je Velika Britanija bolj približala umirjenemu stališču preostale Evrope (Ledger, 2016, 104), so gospodarski motivi igrali pomembno vlogo tudi pri Jugoslaviji. V tem primeru sicer ni bilo nikakršnih nasprotij med pristopom Velike Britanije in ZDA, saj so bila tu močno prisotna tudi ameriška podjetja, a 380 milijonov dolarjev vredni

25 DA MSP, 1984, 110, 444508, Iz razgovora ministra-savetnika M. Stojanovića sa Tonny Benom 17. 9. 1984 na ručku u stanu Stojanovića.

26 DA MSP, 1984, 110, 428992, Zabeleška o razgovoru saveznog sekretara R. Dizdarevića sa državnim ministrom u FO M. Riifkindom, 29. 5. 1984; 456314, Izveštaj o zvaničnoj poseti saveznog sekretara Raifa Dizdarevića Velikoj Britaniji od 6. do 8. novembra 1984.; DA MSP, 1985, 111, 432301, Iz mojeg razgovora sa D. Thomasom, zamenikom stalnog državnog podsekretara i političkim direktorom u FO, 1. 7. 1985.

27 TNA CAB 133/506, Prime Minister's Visit to Yugoslavia: Steering Brief by FCO, 11. 9. 1980. Omemba konkretnih imen kot Đilasovega, ki se je sicer pogosto pojavljalo v londonskih časopisih, je zunanje ministrstvo Thatcherjevi vnaprej odsvetovalo, glede osmice odpuščenih profesorjev z beograjske filozofske fakultete pa so iz tamkajšnje ambasade poročali, da status teh privržencev filozofske šole Praxis ni urejen predvsem zaradi njihove lastne trme in želje, da izpadejo mučenci, »kar pa realno gledano niso« (TNA FCO 28/4247, Prime Minister's Visit: the Praxis Profesors, 27. 8. 1980).

28 TNA FCO 28/5191, Yugoslavia – Annual Review for 1981, 11. 1. 1982.

29 DA MSP, 1985, 111, 432301, Iz mojeg razgovora sa D. Thomasom, zamenikom stalnog državnog podsekretara i političkim direktorom u FO, 1. 7. 1985.

30 V slovenskem prevodu Neve Predan je knjiga v tehnično pomanjkljivi izdaji izšla leta 1990 pod naslovom *Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita* (Založba za alternativno teorijo Maribor).

31 DA MSP, 1985, 111, 448297, Zabeleška sa 522. sastanka Operativne grupe, održanog 25. jula 1985. g.

32 DA MSP, 1985, 111, 432301, Iz mojeg razgovora sa D. Thomasom, zamenikom stalnog državnog podsekretara i političkim direktorom u FO, 1. 7. 1985.

33 DA MSP, 1981, 126, 420123, Dopis Saeznom Sekretarijatu za unutrašnje poslove, 16. 1. 1981.

34 V Sovjetski zvezi je pomembne posle izvajala škotska John Brown Engineering Company, ki bi se v primeru sprejetja sankcij bila prisilje- na umakniti.

objekti v železarni v Smederevu so tedaj veljali celo za največjo evropsko investicijo v Jugoslaviji, hkrati pa tudi za najdražji britanski projekt na vsem kontinentu.³⁵ V prid britanskega *businessa* je govoril tudi velik presežek v trgovinski bilanci z Jugoslavijo, kjer je njihov izvoz skoraj štirikrat presegal jugoslovanskega v Združeno kraljestvo.³⁶ Znotraj tega je pomemben delež prispeval tudi izvoz orožja, ki se ga je v sedemdesetih letih skupno nabralo za kar 150 milijonov funtov, kar je Veliko Britanijo s petkrat večjim deležem kot so ga imele ZDA uvrščalo na prvo mesto med zahodnimi dobavitelji orožja Jugoslovanski ljudski armadi.³⁷ Pri tem je potrebno poudariti, da je šlo za visokotehnoško orožje in komponente, poleg tega pa je jugoslovansko vojaško osebje odhajalo tudi na specializirane tečaje v Veliko Britanijo (Bajc, 2014, 726–727).

Tudi po tem, ko se je Margaret Thatcher 26. septembra 1980 naravnost iz beograjske Skadarlije vrnila na Downing Street 10, kot so pisali v *Večernih novostih*, kjer so podobno kot ostali jugoslovanski tisk o medotoškimi delavci osovraženi premierki poročali z naklonjenostjo,³⁸ prijazni toni med visokimi predstavniki obeh držav niso potihnili. Na britanski strani so pogovore izrabili tudi za seznanitev s situacijo na Poljskem (podrobneje o teh pogovorih v Bajc, 2016) in v tudi v Sovjetski zvezi, o čemer so verjeli, da imajo med njihovimi prijatelji prav Jugoslovani najbolj celovite informacije. Čeprav je bila junija 1981 jugoslovanska ekonomska kriza že v akutni fazi, je bilo med obiskom zveznega sekretarja za zunanje zadeve Josipa Vrhovca v Londonu pri zunanjem ministru Petru Carringtonu in premierki Margaret Thatcher še vedno največ časa posvečenega globalnim temam, ki so se raztezale od Poljske prek Bližnjega vzhoda do kitajsko-indijskih odnosov.³⁹ Dobro leto za tem je prva ženska predsednica vlade katere izmed socialističnih držav, Milka Planinc, svoji britanski kolegici polagala na srce, da se sovjetski blok, če se čuti kakorkoli ogroženega, še bolj zapre sam vase. V tem nasvetu se je odražala prepričanost jugoslovanskih voditeljev, da lahko izoliranost in demoniziranje nasprotnika vodi v neslutene posledice ter da se lahko, če že ni mogoče spreminjati njihove politike, s Sovjeti vsaj sodeluje.⁴⁰ Da to ni povsem nemogoče, je Margaret Thatcher sama ugotovila že naslednje leto ob prvem srečanju z Mihailom Gorbačovom, ko je ocenila, da se z njim lahko »dela posel« (Seawright, 2004, 168).

»KONEC KONCEV JUGOSLAVIJA ZASLUŽI NAŠO PODPORO«

Margaret Thatcher in njeni sodelavci so se že pred prvim uradnim obiskom v Jugoslaviji nekaj mesecev po Titovi smrti zavedali, da je z visokimi investicijami in obsežno domačo porabo v kombinaciji z nizko produktivnostjo in nerealno visokimi dohodki država zašla v zelo nelagodno situacijo, iz katere ne bo mogla izplavati samo z nekaj blažjimi stabilizacijskimi ukrepi. Na njen nezavidljiv položaj so kazale tudi prošnje ameriški, zahodnonemški, italijanski, francoski in britanski vladi, pa tudi nekaterim bližnjevzhodnim naftnim državam, za politično podporo pri dodeljevanju kreditov komercialnih bank v višini 2 milijard dolarjev, s katerimi bi pokrili naraščajoči deficit pri plačilni bilanci s tujino.⁴¹ Toda s tem, ko so zahodne banke zavračale kratkoročna in premostitvena posojila, se je namreč po opažanju političnih predstavnikov petih držav, na katere so bile naslovljene prošnje in so bile hkrati že od prej največje upnice, v Jugoslaviji krepil občutek, da jo je Zahod zapustil prepuščeno samo sebi.⁴² In na drugi strani je guverner jugoslovanske narodne banke Radovan Makić britanskemu veleposlaniku Edwinu Bollandu v resnici navrgel, da »nas vi z Zahoda privijate z vseh strani«, pri čemer so imele britanske banke najmočnejšo pest,⁴³ a jugoslovanskih bankirjem in politikom tedaj kaj drugega kot sprejemane podrejene vloge niti ni več preostalo.

V prvem obdobju dolžniške krize, ko se je Jugoslavija spopadala z akutnim primanjkljajem tekočega dela plačilne bilance (v višini 2,4 milijarde dolarjev) in je bila prisiljena v drastične omejitve uvoza, je Beograd poleg MDS najbolj računal tudi na londonski City kot sedež velikih mednarodnih bank. Da bi si zagotovili vsaj nekaj manevrskega prostora, so Jugoslovani leta 1980 začeli pravo ofenzivo na vplivne ljudi iz finančnih institucij, pri čemer pa se niso izkazali za najbolj spretne.⁴⁴ Njihovo zadržanost, ki jo je povzročala vrsta dolžniških kriz po svetu in nezavidljiv položaj tudi v Veliki Britaniji sami, so skušali omehčati prek najvišjih političnih predstavnikov, ki pa niso želeli dajati nikakršnih zagotovil o vplivu na njihove poslovne banke. Te so očitno ostale bistveno bolj previdne kot zunanji minister Peter Carrington, ki je jugoslovanskemu veleposlaniku Berisavljeviću junija 1980 povedal, da »bi šel brez oklevanja v te posle«, če

35 TNA FCO 28/4234, Yugoslavia: Annual Review for 1979, 3.

36 TNA FCO 28/4248, Prime Minister's Interview with Yugoslav Correspondents – Background Note on Anglo/Yugoslav Relations.

37 TNA CAB 133/506, Prime Minister's visit to Yugoslavia: Defence Matters, 11. 9. 1980.

38 TNA FCO, 4249, The Prime Minister's Visit: Yugoslav Press Coverage, 7. 10. 1980.

39 TNA FCO 28/4652, Call by Mr. Vrhovec, 15. 6. 1981.

40 TNA PREM 19/1406, Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Yugoslavia at 11.15 hours on Wednesday 16 November 1983 at 10 Downing Street, 4.

41 TNA CAB 133/506, Prime Minister's Visit to Yugoslavia: Internal Situation, 10. 9. 1980.

42 TNA FCO 28/5220, Consultations regarding Yugoslavia, December 1982.

43 DA MSP, 1982, 115, 435444, Zabeleška o razgovoru guvernera Narodne banke Jugoslavije Radovana Makića sa ambasadorom Velike Britanije u Beogradu g. Edwin Bolland-om, koji je održan 15. jula 1982. godine.

44 TNA FCO, 28/4643, Yugoslavia: Annual Review for 1980, 5. 1. 1981.

bi bil bankir on sam.⁴⁵ Kmalu za tem je med obiskom Margaret Thatcher v Jugoslaviji njen gostitelj, predsednik Zveznega izvršnega sveta (ZIS) Veselin Đuranović, razkril preferenco njegove vlade do bilateralnih posojil s strani britanskih bank (v višini 200 milijonov dolarjev v letih 1980 in 1981) pred multilateralnimi aranžmaji, čeprav se je bila država potem že tega leta prisiljena začeti pogajati prav o tem.⁴⁶ Velike britanske banke pa še vedno niso izkazale pripravljenosti za sodelovanje s konzorcijem jugoslovanskih bank, zato si je Josip Vrhovec junija 1981 med pogovorom z državnim sekretarjem Douglasom Hurdom na jugoslovanskem veleposlaništvu v Londonu ponovno dovolil izraziti pričakovanje po dobrohotnem političnem vplivu na odločilne kroge bank iz Cityja v toku pogajanj o novem sindiciranem posojilu.⁴⁷ Konkretnim zagotovilom se je leta 1982 med svojim obiskom v Splitu izogibal tudi zunanji minister Francis Pym, ki pa je tedaj na novo izvoljeno predsednico ZIS Milko Planinc pomiril z obljubo posredovanja guvernerja angleške centralne banke (*Bank of England*) Gordona Richardsona pri komercialnih bankah, vse z argumentom o političnem pomenu Jugoslavije in britanskih vezi z njo.⁴⁸ V to ga je najbrž prepričala jugoslovanska strategija, ki je ves čas igrala na karto njenega položaja nevtralne in neuvrščene države v delikatnem razmerju svetovne moči in v skladu s tem poudarjala, da gre bolj za dajanje politične kot pa ekonomske podpore.⁴⁹

Tem argumentom so bili sicer najbolj pripravljeni prisluhniti v ZDA, od koder so londonskim izpostavam svojih velikih bank že maja 1980 dali signal za odobritev 107 milijonov dolarjev kreditov in ob tem jasno povedali, da jih v prvi vrsti razumejo kot politično podporo.⁵⁰ A vsaj na verbalni ravni tudi predstavniki zahodnoevropskih vlad niso imeli pomislekov v nujnost vsestranske pomoči Jugoslaviji, za katero so že spoznali, da se sooča z največjim izzivom po letu 1948, njihov interes za reševanje nastale situacije pa celo ne bi smel biti nič manjši kot prizadevnost ZIS pod vodstvom Milke Planinc! Zatekanje k ortodoksnim socialističnim ukrepom na področju ekonomije bi namreč po njihovih

predvidevanjih verjetno vodilo tudi k podobni politiki na ostalih področjih ali pa k notranji nestabilnosti, kar bi utegnilo bistveno ogroziti interese Zahode.⁵¹ Z namenom reševanja jugoslovanske dolžniške krize so se zato predstavniki štirih vodilnih zahodnoevropskih držav sestali konec leta 1982 v Parizu, kjer so vodilno vlogo pri odpiranju malhe s konvertibilnimi valutami prevzele ZDA, Britanci pa kljub temu niso bili ravnodušni spričo vtisa, ki so si ga iz ameriških informacij ustvarili jugoslovanski diplomatski predstavniki, namreč da sta se med članicami pariškega kluba ZRN in Velika Britanija obnašali najbolj stiskaško.⁵² Na jugoslovansko razočaranje pa so podobni kmalu postali tudi Američani, ki so z restriktivnejšo kreditno politiko pritegnili večji pazljivosti držav na drugi strani Atlantika⁵³ in s tem sredi osemdesetih let napovedali novo obdobje, ko vse bolj problematična balkanska država za svoje preživetje ni mogla več unovčevati le svojega položaja jezička na tehtnici med obema blokoma.

»Neo-kapitalistične ideje«, kot se je izrazil britanski veleposlanik, ki jih je uvajal novi ZIS pod vodstvom Milke Planinc, so se zdele političnemu vodstvu njegove domovine obetajoč znak za izvedbo korenitih reform in monetarno konsolidacijo Jugoslavije.⁵⁴ Kot »*success story*« je monetarizmu naklonjena Margaret Thatcher označila tudi bistveno znižanje deficita v jugoslovanski plačilni bilanci, ki je v letih 1982–1983 iz dobrih 2 milijard dolarjev upadel na vsega četrtno tega zneska, naslednje leto pa se že celo prevesil v suficit. Toda novi britanski veleposlanik Kenneth Scott je pri tem opozarjal, da je bil ta navidezni dosežek uresničen predvsem na račun rigidnega omejevanja uvoza in ostrega padca življenjske ravni, kar je lahko ob redukcijah električne energije in drugih življenjskih potrebščin v Beogradu začutil tudi na lastni koži.⁵⁵ Še ostreje so stanje v jugoslovanskem gospodarstvu ocenjevali ekonomski atašeji iz držav članic Evropske gospodarske skupnosti, ugotavljajoč, da strukturnih sprememb, ki bi se odražale v dvigu produktivnosti in zmanjšanju inflacije, ni bilo od nikoder.⁵⁶ Do podobnih sklepov je prišel tudi sveto-

45 DA MSP, 1980, 136, 433998, Depesa Ambasadora Berisavljevića u SSIP, 6. 6. 1980.

46 TNA FCO 28/4249, E. Bolland Letter to the Rt Hon The Lord Carrington, 30. 9. 1980.

47 TNA FCO 28/4652, Record of Conversation between the Minister of State, Foreign and Commonwealth Office, and the Yugoslav Federal Secretary for Foreign Affairs, held at the Yugoslav Embassy on 16 June 1981, 4. Nekaj mesecev za tem se je glede tega posojila prišel v London pogajati tudi guverner jugoslovanske narodne banke Radovan Makić, ki je na koncu s pomočjo diplomatskih kanalov tudi dosegel odobritev okrog 400 milijonov dolarjev, pri čemer pa pred javnostjo ni bilo mogoče več skriti omahljivosti nekaterih zahodnih držav za dajanje novih kreditnih aranžmajev (Dyker, 1990, 122).

48 TNA FCO 28/5202, Record of Meeting with Mrs. Milka Planinc, President of the Federal Executive Council of Yugoslavia, in Split on 6 July 1982.

49 TNA PREM 19/1406, Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Yugoslavia at 11.15 hours on Wednesday 16 November 1983 at 10 Downing street, 5.

50 DA MSP, 1980, 136, 430761, Pregovori o zaključenju kredita, 23. 5. 1980.

51 TNA FCO 28/5220, Consultations regarding Yugoslavia.

52 TNA FCO 28/5198, Mr. Rifkind Dinner with the Yugoslav Ambassador, 8. 12. 1982.

53 AJ-803, 860, pov. 247/85, Zabeleška iz razgovora zamenika saveznog sekretara B.Lončara sa D. Andersonom, ambasadorom SAD u Beogradu od 27. aprila 1985. godine.

54 TNA FCO 28/5202, Record of Secretary's of State's Meeting with EC Ambassadors in Belgrade on 5 July 1982, 3.

55 TNA PREM 19/1406, Visit of the Yugoslav Prime Minister to Britain, 15-18 November 1983, 3.

56 TNA FCO 28/5210, Report on the Yugoslav Economy in 1981, March 1982.

valec guvernerja britanske banke P. Bull, ki po več letih spremljanja jugoslovanskega gospodarstva ni zaznal nikakršnih znakov njegovega okrevanja, zaradi česar ga ni presenečalo dejstvo, da ga njihove poslovne banke ne želijo zalagati niti s trimesečnimi posojili.⁵⁷ Katastrofalno stanje v državi pa je naposled javno razgrnil londonski *Financial Times*, ko je poleti 1985 jugoslovanski model označil za »recept za vse večji kaos« in pri tem pokazal na nedelovanje ne le ekonomskih, ampak tudi političnih institucij v državi.⁵⁸

Nekateri dobro obveščeni krogi iz vodilnega jugoslovanskega establishmenta so svoje presoje o negativnih izgledih ekonomske in politične prihodnosti države začeli deliti s tujimi diplomati še preden je o kriznih razmerah v državi začel poročati tudi svetovni tisk. Sodelavci britanske ambasade pa v svojem začetnem optimizmu niso hoteli sprejeti mnenj, kot jim jih je denimo posredoval direktor *Beograjske banke* Miroslav Petrović, da je bil edini učinek Kraigherjeve komisije le obilica besed in gora papirja, prav tako pa niso hoteli sprejeti vzroka, da je za ekonomske težave kriva šibka zvezna vlada.⁵⁹ Poznane so jim sicer bile ugotovitve o zgolj polovičnih učinkih ukrepov, ki jih je tedaj javno podal tudi eden izmed podpredsednikov ZIS Zvone Dragan, pa tudi o prevladi republiških interesov pri vodenju ekonomske politike, a o zavedanju globokega razdora znotraj jugoslovanskega državnega vodstva iz britanskih diplomatskih dokumentov ni moč sklepati. Ta konflikt se je zaostрил zlasti po letu 1984, ko je MDS v zameno za nov dolžniški sporazum prvič zahteval odločnejše strukturne posege, segajoče na področje ukinitve kontrole cen, ponovne vzpostavitve deviznih rezerv in vrnitve k prostim menjalnim tečajem (Meier, 1996, 33).

Začele so se ostre polemike med ZIS, v katerem je sodelovalo kar pet članov iz Slovenije (Zvone Dragan, Janko Smole, Jože Florjančič, Janko Cesnik in Stane Dolanc), ki so nadzorovali predvsem področja financ in gospodarstva na eni strani in zveznim Predsedstvom na drugi strani. Slednje se je pod vplivom partijskega predsedstva najbolj ustrašilo socialnih nemirov, ki bi jih lahko sprožilo zapiranje nerentabilnih obratov in drugi nepriljubljeni ukrepi (Planinc, 2011, 56). Dejansko pa so se glede sprejemanja pogojev MDS lomila kopja tudi znotraj vrhovnega izvršilnega telesa, kjer se je razvil konflikt med glavnim pogajalcem s to vodilno svetovno finančno institucijo Zvonetom Draganom in drugim podpredsednikom ZIS Borisavom Srebricem, ki se je

pridružil tistim, ki so videli v izvrševanju zahtev MDS pravo »finančno bombo« (Dizdarević, 1999, 103–104). O nesprejemljivosti posegov v notranji razvoj (t. i. strukturnih prilagoditev), ki jih pogojeval MDS, je med svojim obiskom v Londonu novembra 1984 govoril tudi Raif Dizdarević, potem ko je iz funkcije predsednika zvezne skupščine presedlal na mesto sekretarja za zunanje zadeve in pri tem zopet igral na karto geostrateške vloge Jugoslavije, ki naj bi odtehtala potrebno finančno injekcijo pod milejšimi pogoji kot so jih bile deležne druge države v dolžniških škripcih.⁶⁰ Kljub temu, da se je tako v prevladujočem delu jugoslovanske politike kot v javnosti krepil odpor proti strogim monetarnim ukrepom, ki je na koncu (jeseni 1986) privedel do odpovedi novega *stand-by* aranžmaja, najpomembnejših kreditodajalk, zbranih v pariškem klubu, sredi osemdesetih ni bilo več mogoče prepričati o posebnem tretmaju za SFRJ. Te namreč tudi v tem primeru niso hotele odstopati od tedaj že učvrščene politike MDS in Svetovne banke ter na uklanjanje zahtevam iz Washingtona vezale tudi reprogramiranje posojil njihovih vladnih agencij.⁶²

Verjetno so ta navzkrižja v Beogradu, ki so na koncu po besedah Milke Planinc privedla do »legalnega državnega udara« (Planinc, 2011, 61) in njenega odstopa (formalno je sicer ostala na svoji funkciji do maja 1986, ko jo je nadomestil reformam nenaklonjeni Branko Mikulić), jugoslovanski »železni lady« narekovala besede, da se na ulici Downing 10 počuti »kot med prijatelji«. ⁶² Besede, s katerimi je premierka socialistične države prebijala led do goreče zagovornice tržnega kapitalizma, so bile seveda vljudnostna fraza, a na Milki Planinc kot tudi na celotnem jugoslovanskem reformnem krilu, ki je sredi osemdesetih let še goreče poskušal premakniti državo v tek, je odločnost in brezkompromisnost Margaret Thatcher vendarle pustila vtis in vzbujala željo, da bi lahko vsaj z delom takšne neomajnosti nastopali tudi sami (cf. Dyker, 1990, 179). A pred jugoslovanskim vodstvom, ki sicer v družbi srednjerazvitih držav še zdaleč ni bilo osamljeno pri soočanju z akutno ekonomsko krizo, se je v vse večji meri postavljala kompleks regionalnih partikularizmov. Tudi britanski diplomati so v Beogradu že razpoznavali, da je ključna težava federalna razdrobljenost jugoslovanske države in razpršena moč odločanja po republikah, ki je onemogočala ali vsaj močno oteževala sprejemanje za izhod iz krize nujnih centralnih ukrepov.⁶³ Kot očitno dejstvo se jim je izrisovalo spoznanje, da zadeve v Sloveniji in na

57 DA MSP, 1982, 115, 436893, Ambasada SFRJ – Vašington, 27. 7. 1982.

58 DA MSP, 1985, 111, 436974, Uvodnik u *Financial Times-u*, 30. 7. 1985.

59 TNA FCO 28/5190, Situation in Yugoslavia, 9. 3. 1982.

60 DA MSP, 1984, 110, 456314, Izveštaj o zvaničnoj poseti saveznog sekretara Raifa Dizdarevića Velikoj Britaniji od 6. do 8. novembra 1984.

61 MTF-PM, International Economic Policy: Chancellor of the Exchequer PPS letter to No.10 ("Yugoslavia: Rescheduling"); AJ-803, 861, pov. 502/85, Izveštaj o poseti predsednika Predsedništva SR Srbije D. Čkrebića Velikoj Britaniji, od 29. septembra do 5. oktobra 1985. godine.

62 TNA PREM 19/1406, Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Yugoslavia at 11.15 hours on Wednesday 16 November 1983 at 10 Downing street, 1.

63 TNA PREM 19/1406, Brief 1: Yugoslav Economic Situation, s.d.

Hrvaškem tečejo bistveno drugače kot drugod po državi (očaran nad razkošno pisarno direktorja *Ljubljanske banke*, je britanski veleposlanik Bolland to primerjal s prostori predsednika uprave londonske *NatWest*; direktor kemijske korporacije *Laporte* pa je razlagal, da delo v skupnem obratu z *Belinko* v Ljubljani poteka prav tako kot v njihovih tovarnah v ZDA in Avstraliji⁶⁴), a glasovi teh, ki so dvomili v prihodnost enotne Jugoslavije, očitno niso prišli do njih.⁶⁵ V duhu tega svojega optimizma pa so o »upravljanju geografske in administrativne različnosti« britanski gostitelji želeli podučiti tudi Milko Planinc, ko so jo po njenem obisku Londona popeljali še na Škotsko in ji tam pokazali nekaj primerov dobre prakse.⁶⁶ A lekcije o »enotnosti v različnosti« Jugoslavanii niso vzeli prav dobro, nanjo pa so kasneje očitno nekoliko pozabili tudi v Združenem kraljestvu.

ZAKLJUČEK

Potem, ko so nasledstvene vojne opustošile velik del nekdanje Jugoslavije, se je Margaret Thatcher leta 1995 spominjala predsednika Tita kot iluzionista, ki je uspel prepričati tako Vzhod kot Zahod, pa tudi Jugoslovane same, da je s svojim gibanjem neuvrčenih pomemben igravec v mednarodni tekmi (Thatcher, 1995, 369). A iz povedanega je videti, da je v času, ko je še bila na čelu britanske vlade, tej jugoslovanski »iluziji«, tako kot njeni kolegi na Zahodu, scela nasedala tudi sama, in to še kar nekaj let po Titovi smrti. Neodvisna in enotna Jugoslavija je bila v vsem analiziranem obdobju predpogoj medblokovega ravnotežja v jugovzhodni Evropi in prek gibanja neuvrčenih tudi mnogo širšega območja. Namen ohranjati in podpirati sposobnost Jugoslavije, da bo še naprej opravljala svojo medblokovo blažilno funkcijo, je bila temeljna prioriteta britanskega interesa kot so ga definirali pred vsakim visokim meddržavnim obiskom, ki se jih je v letih 1980–1983 zvrstilo kar nekaj. Z vpogledom v koordinacijo med predstavniki britanske vlade in njihovimi zaveznicami v zvezi NATO pa lahko trdimo, da tudi drugih zahodnih držav, ki so bile v ta namen sposobne prispevati tudi višji finančni vložek.

Idealističnega liberalizma britanskega zunanjega ministra Geoffreyja Howa, ki se je času svojega mandata (1983–1989) postavljaj v bran vzhodnoevropskim oporečnikom, v primeru Jugoslavije nekako ni bilo zaznati, saj so se zavestno izogibali vprašanju človekovih pravic, sploh pa Britanci, tudi sami soočeni s težavami

na Severnem Irskem, niso imeli posluha za kakršnekoli separatistične težnje. Zunanjo politiko Združenega kraljestva do Jugoslavije je najbolj očitno uravnaval pregovorni pragmatizem kot zgodovinska stalnica njihove zunanje politike (Frankel, 1975, 112). Za razliko od vodenja notranje politike, ki je temeljila na doslednem neoliberalizmu, so Margaret Thatcher pri njeni zunanji politiki analitiki na splošno prej označevali kot »bojevito torijevko« (Seawright, 2004, 162), a pri stikih z njeno »socialistično sodobnico« Milko Planinc se ni izkazala niti kot posebej bojevita. To popustljivost je seveda lažje razumeti skozi prizmo strateških interesov, pri katerih je obstajala nevarnost prehoda Jugoslavije v orbito Sovjetske zveze, v kolikor bi Zahod do nje nastopal preveč ostro; tej logiki pa se je morala podrediti tudi protisocialistično usmerjena Margaret Thatcher. Skozi perspektivo hladne vojne, preden jo je začel iz Moskve mehčati Gorbačov, sta bili obe državi v osnovi na precej podobnih pozicijah. Družila ju je tudi ekonomska komponenta, saj so imela britanska podjetja pomembne deleže pri investicijah v jugoslovanskem gospodarstvu, njihove banke pa so bile takoj za ameriški največji kreditodajalec.⁶⁷

Iz analiziranih britanskih dokumentov je moč razbrati, da so v veliki meri sprejeli argumentacijo o politični relevantnosti ekonomske podpore, s katero je nastopalo jugoslovansko vodstvo, čeprav slednje ni uspelo v celoti zagotoviti želenih odmerkov funtov in drugih trdnih valut. Tako glede na notranjepolitične značilnosti kot na stanje gospodarstva so Britanci jasno ločevali med Jugoslavijo in drugimi socialističnimi državami. Za razliko od stagnacijskega trenda v sovjetskih satelitih, so v primeru Jugoslavije (celo bolj kot nekateri domači poznavalci) verjeli v možnost uspešnega prestrukturiranja gospodarstva, ki je bilo po njihovem tako ali tako že z eno nogo v kapitalizmu.⁶⁸ Elemente tega so zaznavali zlasti na severu, v Sloveniji in na Hrvaškem, spregledali pa so ostale dejavnike divergence, ki so se kasneje pomenili osnovo (ne pa tudi vzroka) naraščajočega konflikta. O vzrokih zanj so si britanski opazovalci na visokih položajih ustvarili mnenja, ki so se močno razlikovala tudi znotraj vladne konservativne stranke. Ko so jugoslovanske nasledstvene vojne britansko vladno garnituro ujele povsem nepripravljeno, si je ta želela samo, kot je kasneje rekel zunanji minister v Majorjevi vladi Douglas Hurd, da bi se vrnila tišina (Glaudić, 2012), ki so se je v letih ujetosti Balkana v hladno vojno kar preveč navadili.

64 DA MSP, 1981, 127, 458038, Poročilo o obisku delegacije Izvršnega sveta Skupščine SRS v Veliki Britaniji od 1. do 4. junija 1981, 20.

65 TNA FCO 28/ 4642, Visit to Croatia and Slovenia, 2. 11. 1981.

66 TNA PREM 19/1406, Visit of the Yugoslav Prime Minister to Britain, 15-18 November 1983, 4.

67 DA MSP, 1984, 110, 411999, Informacija o bilateralnim odnosima SFRJ–VB, s.d.

68 TNA FCO 28/ 4642, N H R A Broomfield, East European & Soviet Department, Letter to Sir E Bolland, KCMG Belgrade, 10. 2. 1982.

»FROM SKADARLIJA TO DOWNING STREET«: GREAT BRITAIN AND THE BEGINNING
OF THE YUGOSLAV CRISIS, 1980–1985

Jure RAMŠAK

Science and Research Centre Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: jure.ramsak@zrs-kp.si

SUMMARY

The article focuses on the relationship between Great Britain and Yugoslavia in the first half of the 1980s with the aim of providing a more comprehensive picture of the attitude adopted by the Western powers towards the nascent Yugoslav crisis. During the period following Tito's death, which was still strongly marked by the Cold War, the relations between non-aligned Yugoslavia and Britain were at their peak, as evidenced by a number of high-level official visits. As in previous years, the British strategic interest was more than obvious: to keep Yugoslavia united, non-aligned and (at least a little longer) socialist; Yugoslavia was perceived as a critical element for the stability in Southeast Europe and the protection of the Mediterranean from the Soviet Union.

Based on archival materials from the British Ministry of Foreign Affairs, the Prime Minister's Office, diplomatic dispatches from Federal Secretariat for Foreign Affairs in Belgrade and some memoirs, the article explains the political significance that Yugoslavia had in multilateral and bilateral relations, Britain's view on Yugoslavia's political and economic reforms, and how British diplomatic representatives assessed Yugoslavia's domestic political conditions and the rising conflicts between the republics. The analysis of these international aspects of the post-Tito crisis give a clear understanding of the general perceptions that Western governments had about Yugoslavia and that remained almost unchanged until the beginning of the 1990s.

Keywords: Yugoslavia, Great Britain, economic crisis, Margaret Thatcher, Milka Planinc

VIRI IN LITERATURA

AJ-803 – Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), Predsedništvo SFRJ (fond 803).

DA MSP – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd (DAMSPRS), Politička arhiva (fond PA).

MTF-PM – Margaret Thatcher Foundation (MTF), PM 1979–1990. [Http://www.margarethatcher.org/document/148077](http://www.margarethatcher.org/document/148077) (23. 4. 2017).

TNA CAB 133 – The National Archives, Kew-London (TNA), fond Cabinet Office: Commonwealth and International Conferences and Ministerial Visits to and from the UK (CAB 133).

TNA FCO 28 – TNA, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Northern Department and East European and Soviet Department (FCO 28).

TNA PREM 19 – TNA, fond Records of the Prime Ministers Office: Correspondence and Papers (PREM 19).

Bajc, G. (2012): Italija, razpad Jugoslavije in osamosvojitve ter mednarodno priznanje Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 379–400.

Bajc, G. (2014): Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales. Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 713–732.

Bajc, G. (2016): Great Britain and the Italian-Yugoslav relations in the 1970s. V: Bucarelli, M. et al. (ur.): *Italy and Tito's Yugoslavia in the age of international détente*. Bruxelles, Peter Lang, 75–98.

Beloff, N. (1990): Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita. Maribor, Založba za alternativno teorijo.

Dizdarević, R. (1999): Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Sarajevo, OKO.

Dyker, D. (1990): Yugoslavia: Socialism, Development and Debt. London, New York, Routledge.

Fleming, S. (1996): Some aspects of British foreign policy towards the former Yugoslavia. *Serbian Political Thought*, 1–2, 113–130.

Frankel, J. (1975): British Foreign Policy 1945–1973. London, Oxford University Press.

Glaurdić, J. (2011): The Hour of Europe. Western Powers and the Breakup of Yugoslavia. New Haven, London, Yale University Press.

Glaurdić, J. (2012): In Pursuit of Unity. The West and the Breakup of Yugoslavia. *RUSI Journal*, 157, 1, 70–77.

González Villa, C. (2014): Poisoned support? Hypothesis on the implications of US Foreign policy towards Yugoslavia, 1981–1991. V: Biagini, A., Motta, G. (ur.): *Empires and Nations from the Eighteenth to the Twentieth Century*. Vol. 2. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 554–562.

Gow, J. (1997): Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War. London, Hurst&Company.

Klabjan, B. (2013): »Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija«?: Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991. *Acta Histriae*, 21, 3, 409–426.

Ledger, R. (2016): From Solidarity to 'Shock Therapy'. *British Foreign Policy Towards Poland Under the Thatcher Government, 1980–1990*. *Contemporary British History*, 30, 1, 99–118.

Lucarelli, S. (2000): Europe and the breakup of Yugoslavia: a political failure in search of a scholarly explanation. Hague, Kluwer law international.

Meier, V. (1996): Zakaj je razpadla Jugoslavija. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, J. (2003): Jugoslovanske vojne 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pirjevec, J. (2016): Jugoslovanska kriza v arhivu STASI (1980–1989). *Acta Histriae*, 24, 4, 643–662.

Planinc, M. (2011): Čisti računi željezne lady. Sjećanja. Zagreb, Profil.

Radeljić, B. (2012): Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy. London, New York, Tauris.

Režek, M. (2015): Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje v prvih letih po drugi svetovni vojni. *Acta Histriae*, 23, 3, 433–444.

Seawright, D. (2004): Geoffrey Howe: Foreign Secretary, 1983–89. V: Theakston, K. (ur.): *British Foreign Secretaries since 1974*. London, New York, Routledge, 157–182.

Sharp, J. (1997): Honest Broker or Perfidious Albion: British Policy in the Former Yugoslavia. London, Institute for Public Policy Research.

Sharp, P. (1997): Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. Basingstoke, London, Macmillan.

Thatcher, M. (1995): The Path to Power. London, Harper Collins Publishers.

Tombs, I. & R. Smith (2017): The Polish Crisis and Relations with Eastern Europe, 1979–1982. Abingdon, Routledge.

Udovič, B. (2016): »Vodili smo bitko za uresničenje našega načrta...« Prispèvek slovenskih stalnih predstavnikov k Organizaciji združenih narodov. *Teorija in praksa*, 53, 3, 761–776.